

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.23474983>

Ekologik qadriyatlar asosida maktabga tayyorlov guruhi tarbiyalanuvchilarini tevarak-atrof bilan tanishtirish metodikasini takomillashtirishning metodik tizimi

Ernyazova Manzura Amankeldi qizi –

Maktabgacha ta'lim tashkilotlari direktor va mutaxassislarini qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish instituti tayanch doktoranti

Annotatsiya. Maqolada maktabga tayyorlov guruhi tarbiyalanuvchilarini tevarak-atrof bilan tanishtirish jarayonini ekologik qadriyatlar asosida tashkil etishning metodik tizimi ishlab chiqilgan. Tizim maqsadli, mazmuniy, texnologik, tashkiliy va baholash-refleksiv komponentlardan iborat bo'lib, ular o'zaro bog'liq holda "bilish – his qilish – munosabat – faoliyat" izchilligini ta'minlaydi. Ekologik qadriyatlar (tabiatni asrash, tejamkorlik, hayot rang-barangligini e'zozlash, mas'uliyat, mehr-shafqat, go'zallikni his qilish) bolaning kundalik faoliyati, o'yin, kuzatish, tajriba va loyiha ishlari orqali singdirilishi asoslangan. Tanishtirish bosqichlari, metod va usullari, ekologik madaniyat asoslari shakllanganligini baholash mezonlari va darajalari klaster hamda jadvallar ko'rinishida taqdim etilgan.

Kalit so'zlar: ekologik qadriyatlar, ekologik tarbiya, maktabga tayyorlov guruhi, tevarak-atrof bilan tanishtirish, metodik tizim, klaster, tajriba-kuzatish faoliyati, ekologik madaniyat, barqaror rivojlanish uchun ta'lim.

Методическая система совершенствования методики ознакомления воспитанников подготовительной к школе группы с окружающим миром на основе экологических ценностей

Аннотация. В статье разработана методическая система организации процесса ознакомления воспитанников подготовительной к школе группы с окружающим миром на основе экологических ценностей. Система включает целевой, содержательный, технологический, организационный и оценочно-рефлексивный компоненты, которые во взаимосвязи обеспечивают последовательность «познание – эмоциональное восприятие – отношение – деятельность». Обосновано формирование экологических ценностей (бережное отношение к природе, ресурсосбережение, уважение к биологическому разнообразию, ответственность, сострадание, эстетическое восприятие природы) посредством повседневной деятельности детей, игр, наблюдений, экспериментов и проектной работы. Этапы ознакомления с окружающим миром, методы и приёмы, критерии и уровни сформированности основ экологической

культуры представлены в виде кластеров и таблиц.

Ключевые слова: экологические ценности, экологическое воспитание, подготовительная к школе группа, ознакомление с окружающим миром, методическая система, кластер, экспериментально-наблюдательная деятельность, экологическая культура, образование в интересах устойчивого развития.

A methodological system for improving the methods of familiarizing school preparatory group children with the surrounding environment based on ecological values

Annotation. This article develops a methodological system for organizing the process of familiarizing children in school preparatory groups with the surrounding environment based on ecological values. The system comprises five interrelated components: goal-oriented, content-related, technological, organizational, and assessment-reflective components, which collectively ensure the sequence of “cognition – emotional perception – attitude – activity.” The article substantiates the development of ecological values, including nature conservation, resource efficiency, appreciation of biodiversity, responsibility, compassion, and aesthetic appreciation of nature, through children's daily activities, games, observations, experiments, and project-based learning. The stages of familiarization with the surrounding environment, teaching methods and techniques, as well as the criteria and levels for assessing the development of the foundations of ecological culture, are presented in the form of clusters and tables.

Keywords: ecological values, environmental education, school preparatory group, familiarization with the surrounding environment, methodological system, cluster, experimental and observational activities, ecological culture, education for sustainable development.

KIRISH

Global iqlim o'zgarishi, suv tanqisligi, Orolbo'yi muammolari va biologik xilma-xillikning kamayishi ekologik madaniyatni insonning eng erta yoshidan shakllantirishni zaruratga aylantirdi. Shaxsning tabiatga munosabati asosan maktabgacha yoshda, ya'ni hissiy tajriba va qadriyatli yo'nalishlar faol tarkib topadigan davrda poydevor sifatida shakllanadi. Shu bois tevarak-atrof bilan tanishtirish mashg'ulotlari endilikda faqat bilim berishga emas, balki ekologik qadriyatlarni bola ongi va xulqiga singdirishga yo'naltirilishi talab etilmoqda. O'zbekiston Respublikasida bu yo'nalishning me'yoriy-huquqiy asoslari yaratilgan. “Ta’lim to’g’risida”gi Qonun ta’limning insonparvar va milliy-umumbashariy qadriyatlarga tayanishini belgilaydi, “Maktabgacha ta’lim va tarbiya to’g’risida”gi Qonunda esa bolani maktabga tayyorlash, uning sog'lom va har tomonlama rivojlanishi asosiy vazifa sifatida qayd etilgan. Maktabgacha ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi hamda Ekologik ta'limni rivojlantirish konsepsiyasi uzluksiz ekologik ta'limning birinchi bo'g'ini aynan maktabgacha ta'lim ekanini ta'kidlaydi. Atrof-muhitni muhofaza qilishning 2030-yilgacha bo'lgan konsepsiyasida ham aholining ekologik madaniyatini oshirish ustuvor vazifalar qatoriga kiritilgan.

“Ilk qadam” davlat o'quv dasturida “Atrofdagi olam” va “Tabiat” yo'nalishlari bo'yicha kompetensiyalar belgilangan bo'lsa-da, amaliyotda tanishtirish jarayoni ko'pincha axborot berish, rasmlar ko'rsatish va savol-javob bilan cheklanib qolmoqda. Tarbiyachilar ekologik qadriyatlarni maqsadli, bosqichma-bosqich va baholanadigan tarzda shakllantirishga imkon beradigan yaxlit metodik tizimga ehtiyoj sezmoqda.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Xalqaro miqyosda maktabgacha yoshdagi bolalarning ekologik tarbiyasi “barqaror rivojlanish uchun ta’lim” konsepsiyasi doirasida o’rganilmoqda. Yunesko hujjatlarida barqaror rivojlanish maqsadlariga erishishda o’quvchilarning kognitiv, ijtimoiy-emotsional va xulqiy natijalari uyg’un shakllantirilishi lozimligi asoslangan. I.Pramling Samuelsson va Y.Kaga tahriri ostidagi to’plamda erta yoshdagi ta’limning barqaror jamiyat qurishga qo’shadigan hissasi ilmiy dalillar bilan ko’rsatilgan. J.Devis bolalarni “atrof-muhit haqida” va “atrof-muhitda” o’qitishdan tashqari “atrof-muhit uchun” harakat qilishga undash zarurligini ta’kidlaydi. Rus pedagogikasida S.N.Nikolayeva ekologik tarbiyani tabiatdagi bog’liqliklarni anglash va unga ongli-to’g’ri munosabat shakllantirish jarayoni sifatida talqin qilgan. N.A.Rijova esa bolaning bevosita tajribasi, yaqin atrofdagi tabiiy obyektlarni kuzatish va loyiha faoliyatini ekologik tarbiyaning yetakchi vositasi deb hisoblaydi.

Psixologik yondashuvlar ham muhim ahamiyatga ega. D.Sobel bolalarda avvalo tabiatga mehr uyg’otish, global muammolar haqidagi qo’rquv uyg’otuvchi axborotni esa keyinroqqa qoldirish kerakligini asoslagan. L.Chavla tadqiqotlari bolalikdagi tabiat bilan muntazam aloqa va tabiatga g’amxo’rlik qiluvchi kattalar namunasi kelgusidagi ekologik faollikning kuchli omili ekanini ko’rsatgan. U.Bronfenbrennning ekologik tizimlar nazariyasi esa bola rivojlanishiga oila, ta’lim muassasasi va jamiyat birgalikda ta’sir etishini isbotlab, MTT – oila – mahalla hamkorligini metodik tizimga kiritishga nazariy asos beradi.

O’zbek olimlarining ishlarida maktabgacha pedagogikaning umumiy asoslari hamda interfaol va grafik organayzerlarga asoslangan pedagogik texnologiyalar, jumladan klaster usuli yoritilgan. Biroq ekologik qadriyatlarni tevarak-atrof bilan tanishtirish mazmuniga tizimli integratsiya qilish, ularni bosqichma-bosqich shakllantirish va natijasini mezonlar asosida baholash masalasi yetarli o’rganilmagan. Tahlil natijasida aynan shu bo’shliq tadqiqot muammosi sifatida belgilandi.

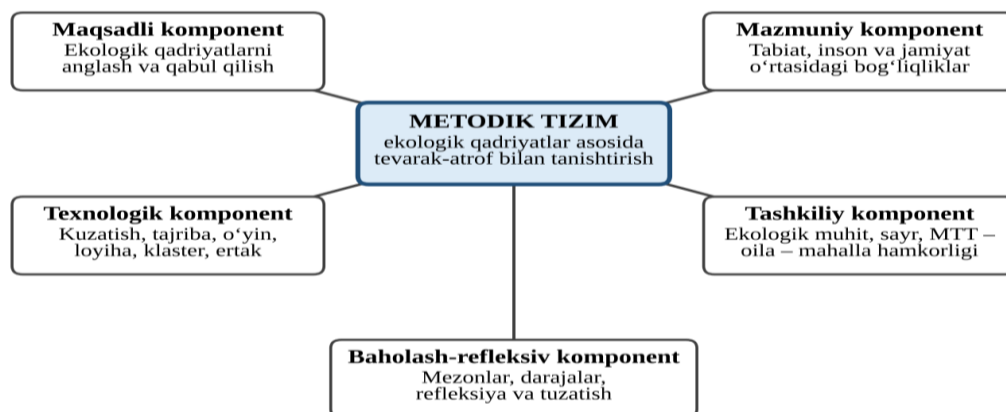
Tadqiqotning metodologik asosini tizimli, shaxsga yo’naltirilgan, faoliyatli va aksiologik (qadriyatli) yondashuvlar tashkil etadi. Tizimli yondashuv metodik tizim komponentlarining o’zaro bog’liqligini, aksiologik yondashuv esa ekologik qadriyatlarni tarbiya maqsadi va mazmunining o’zagi sifatida qarashni ta’minlaydi. Faoliyatli yondashuv bolaning bilimni o’z tajribasi, o’yini va amaliy harakati orqali egallashiga tayanadi. Ishda quyidagi metodlardan foydalanilgan:

- nazariy: me’yoriy hujjatlar, pedagogik va psixologik adabiyotlarni qiyosiy tahlil qilish, modellashtirish, umumlashtirish;
- empirik: mashg’ulotlarni pedagogik kuzatish, tarbiyachilar bilan suhbat va so’rovnomalar, bolalar bilan diagnostik suhbat hamda vaziyatli topshiriqlar;
- grafik-texnologik: klaster va jadval shaklidagi grafik organayzerlar yordamida tizim tarkibini vizuallashtirish.

Metodik tizimni loyihalashda “bilish – his qilish – munosabat – faoliyat” izchilligi asos qilib olindi. Bu izchillikda bola avval tabiat obyekti haqida tasavvur hosil qiladi, so’ng unga nisbatan hissiy kechinmani boshdan o’tkazadi, keyin baholovchi munosabat bildiradi va nihoyat tabiatni asrashga qaratilgan amaliy harakatni bajaradi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Tadqiqot natijasida ishlab chiqilgan metodik tizim – bu maqsad, mazmun, metod, shakl va natijani yagona mantiqqa bo’ysundiruvchi, ekologik qadriyatlarni bola shaxsiga bosqichma-bosqich singdirishni ta’minlovchi tarkibiy qismlar majmuidir. Tizimning markazida ekologik qadriyatlar turadi, qolgan komponentlar ularni amalga oshirish vositasi vazifasini bajaradi (1-rasm).

1-rasm. Metodik tizimning tarkibiy komponentlari

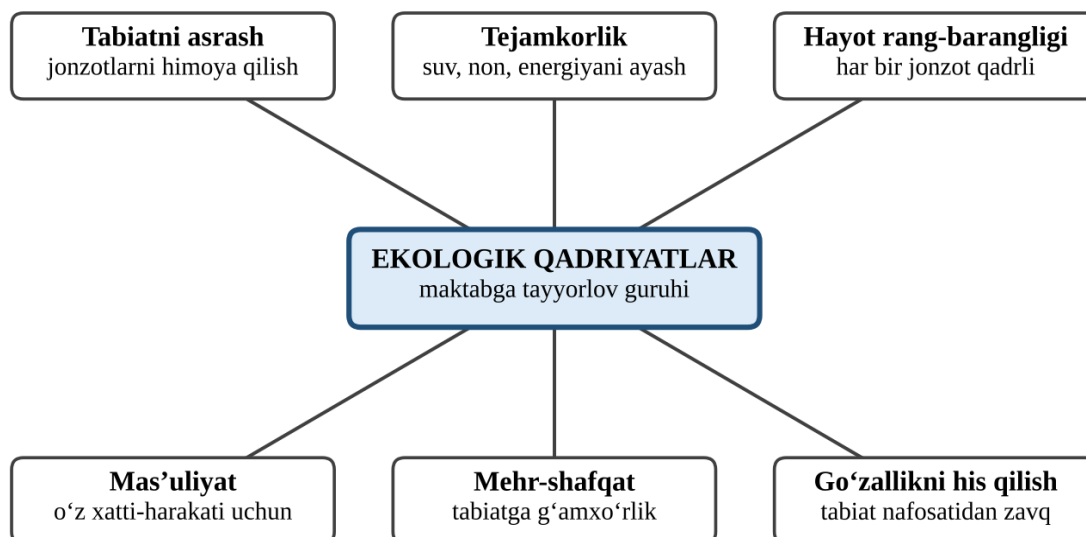
Klasterdan ko'rinadiki, komponentlarning birortasi ham alohida ishlaymaydi: maqsad mazmunni belgilaydi, mazmun texnologiyani tanlashni talab qiladi, tashkiliy shart-sharoitlar texnologiyani amalga oshiradi, baholash esa natijani maqsad bilan solishtirib, tizimni tuzatib boradi. Komponentlarning mazmuni 1-jadvalda yoritilgan.

1-jadval.

Metodik tizim komponentlarining mazmuni

Komponent	Asosiy mazmuni	Tarbiyachi faoliyati	Kutilayotgan natija
Maqsadli	Ekologik qadriyatlarni anglash, tabiatga ongli-ijobiy munosabat	Mashg'ulot maqsadini bilim, his, munosabat va harakat darajasida belgilash	Bola tabiatni asrash zarurligini tushunadi
Mazmuniy	Jonli va jonsiz tabiat, fasllar, suv, havo, tuproq, o'simlik va hayvonlar, inson faoliyati	Mavzularni yaqin atrofdan uzoqqa, oddiydan murakkabga qarab tizimlashtirish	Tabiatdagi oddiy sabab-oqibat bog'liqliklarini aytib bera oladi
Texnologik	Kuzatish, elementar tajriba, didaktik va rol o'yin, ekologik ertak, loyiha, klaster	Faoliyat turlarini integratsiyalash, muammoli savollar qo'yish	Mustaqil kuzatadi, taqqoslaydi, xulosa chiqaradi
Tashkiliy	Tabiat burchagi, MTT hududidagi ekologik so'qmoq, sayr va ekskursiyalar	Rivojlantiruvchi ekologik muhit yaratish, oila va mahalla bilan hamkorlik	Tabiat bilan muntazam bevosita aloqa ta'minlanadi
Baholash-refleksiv	Mezon va ko'rsatkichlar, kuzatuv kundaligi, bolalar ishlari portfoliosi	Diagnostika o'tkazish, natijani tahlil qilish, ishni tuzatish	Har bir bolaning rivojlanish yo'nalishi aniqlanadi

Tizimning qadriyatli o'zagini bola yoshiga mos, kundalik hayotda kuzatiladigan va xulqda namoyon bo'ladigan olti ekologik qadriyat tashkil etadi (2-rasm). Ular xalq pedagogikasidagi "nonni uvol qilma", "suvga tupurma", "daraxt ekkan savob topadi" kabi an'anaviy o'g'itlar bilan uyg'unlashtirildi, bu esa qadriyatlarni bolaga tanish va yaqin qiladi.

2-rasm. Maktabga tayyorlov guruhida shakllantiriladigan ekologik qadriyatlar

Har bir qadriyat tevarak-atrof bilan tanishtirishning muayyan mavzusiga birlashtiriladi. Masalan, “Suv – hayot manbai” mavzusida tejamkorlik, “Qushlar – bizning do‘stlarimiz” mavzusida mehr-shafqat va mas’uliyat, “Kuzgi bog‘” mavzusida go‘zallikni his qilish yetakchi qadriyat sifatida tanlanadi. Qadriyatni bola ongiga yetkazish to‘rt bosqichda amalga oshiriladi (2-jadval).

2-jadval.

Ekologik qadriyatlarni shakllantirish bosqichlari

Bosqich	Maqsadi	Metod va usullar	Faoliyat namunasi (“Suv – hayot manbai”)
Motivatsion-hissiy	Qiziqish va hissiy munosabat uyg‘otish	Syurpriz-holat, ekologik ertak, musiqa, she‘r	“Tomchivoy sayohati” ertagini tinglash
Bilish-izlanish	Obyekt haqida tasavvur va bog‘liqliklarni ochish	Kuzatish, elementar tajriba, muammoli savol, klaster tuzish	Suvning holatlarini tajribada kuzatish, “Suv” klasterini tuzish
Amaliy-faoliyatli	Qadriyatni harakatda mustahkamlash	Mehnat topshirig‘i, roli o‘yin, loyiha, aksiya	O‘simliklarni sug‘orish navbatchiligi, “Jo‘mrakni yop” belgisini yasash
Refleksiv-baholovchi	O‘z harakatini anglash va baholash	Suhbat, vaziyatli topshiriq, rasm chizish, portfolio	“Men suvni qanday asradim?” suhbat, oilaviy kuzatuv daftari

Ikkinchi bosqichda klaster usuli alohida samara beradi. Tarbiyachi markazga tayanch so‘zni (masalan, “Daraxt”) rasm bilan joylashtiradi, bolalar esa unga bog‘liq tushunchalarni (soya, meva, qushlar uyasi, toza havo) rasmlar va belgilar orqali tarmoqlab boradi. Bu usul o‘qish-yozishni hali to‘liq egallamagan bolalarda tizimli fikrlashni rivojlantiradi va tabiatdagi bog‘liqliklarni ko‘rgazmali qiladi. Klaster bilan ishlash tajriba-kuzatish faoliyati bilan uyg‘unlashtirilganda bolaning bevosita tajribasi umumlashtiriladi.

Tashkiliy komponent doirasida MTT hududida “ekologik so‘qmoq” tashkil etish tavsiya etiladi: unda daraxt, gulzor, qushlar uchun oziqlantirgich, kichik sabzavot polizi va tabiat kalendari kabi kuzatuv nuqtalari belgilanadi. Ota-onalar bilan “Oilaviy ekologik daftar”, mahalla bilan birgalikda “Bir bola – bir ko‘chat” aksiyasi o‘tkazilishi qadriyatlarning bog‘chadan tashqarida ham mustahkamlanishini ta‘minlaydi. Bola rivojlanishiga oila va jamiyat muhitining birgalikdagi ta‘siri haqidagi g‘oya bu hamkorlikni zarur shartga aylantiradi.

Baholash-refleksiv komponent tizimning samaradorligini aniqlash vositasi hisoblanadi. Tajriba-sinov ishlarida maktabga tayyorlov guruhi tarbiyalanuvchilarining ekologik madaniyati asoslarini uch mezon va uch daraja bo'yicha baholash taklif etiladi (3-jadval).

3-jadval.

Ekologik madaniyat asoslari shakllanganligini baholash mezonlari va darajalari

Mezon	Ko'rsatkichlar	Yuqori daraja	O'rta daraja	Past daraja
Kognitiv (bilish)	Tabiat obyektlari, fasllar, oddiy sabab-oqibat bog'liqliklari haqidagi tasavvurlar	Bog'liqliklarni mustaqil tushuntiradi, misollar keltiradi	Kattalar yordamida tushuntiradi	Alohida faktlarni biladi, bog'liqlikni ko'rmaydi
Emotsional-qadriyatli	Tabiatga qiziqish, hamdardlik, go'zallikdan zavqlanish, qadriyatlarni nomlash	Tabiatga barqaror qiziqish va mehr namoyon qiladi	Qiziqishi vaziyatga bog'liq	Qiziqish va hamdardlik sust
Faoliyatli-xulqiy	Tabiatni asrashga doir harakatlar, tejamkorlik, parvarish ishlarida ishtirok	O'z tashabbusi bilan parvarish qiladi, tengdoshlarini to'g'ri xulqqa undaydi	Topshiriq berilganda bajaradi	Harakatlari tasodifiy, ba'zan tabiatga zarar yetkazadi

Diagnostika vositalari sifatida kuzatuv xaritasi, "Nima uchun?" turkumidagi diagnostik suhbat, "To'g'ri – noto'g'ri" rasmi vaziyatlar va bolalar ijodiy ishlari portfoliosidan foydalaniladi. Natijalar o'quv yilining boshi va oxirida qiyoslanib, har bir bola uchun individual rivojlanish yo'nalishi belgilanadi.

XULOSA

O'tkazilgan nazariy tahlil va loyihalash natijasida quyidagi xulosalarga kelingan:

1. Maktabga tayyorlov guruhi tarbiyalanuvchilarini tevarak-atrof bilan tanishtirish ekologik qadriyatlar asosida tashkil etilganda bilim berish jarayoni tabiatga ongli-ijobiy munosabat va amaliy xulqni shakllantirish jarayoniga aylanadi.

2. Ishlab chiqilgan metodik tizim maqsadli, mazmuniy, texnologik, tashkiliy va baholash-refleksiv komponentlardan iborat bo'lib, "bilish – his qilish – munosabat – faoliyat" izchilligini ta'minlaydi.

3. Bola yoshiga mos olti ekologik qadriyat milliy xalq pedagogikasi o'gitlari bilan uyg'unlashtirilganda bolalar tomonidan oson qabul qilinadi.

4. Qadriyatlarni shakllantirish motivatsion-hissiy, bilish-izlanish, amaliy-faoliyatli va refleksiv-baholovchi bosqichlarda amalga oshirilishi, klaster usuli esa tabiatdagi bog'liqliklarni ko'rgazmali ochib berishi maqsadga muvofiq.

5. Kognitiv, emotsional-qadriyatli va faoliyatli-xulqiy mezonlar ekologik madaniyat asoslarini yaxlit baholash imkonini beradi.

Amaliyot uchun quyidagilar taklif etiladi: "Ilk qadam" dasturi asosida tuziladigan perspektiv rejalarga har bir mavzu uchun yetakchi ekologik qadriyatni kiritish; MTT hududlarida ekologik so'qmoqlar tashkil etish; tarbiyachilar malakasini oshirish kurslariga "Ekologik qadriyatlar asosida tevarak-atrof bilan tanishtirish texnologiyalari" modulini kiritish; oila va mahalla bilan hamkorlikdagi ekologik aksiyalarni muntazam o'tkazish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. O'RQ-637-son, 2020-yil 23-sentabr.

2. O'zbekiston Respublikasining "Maktabgacha ta'lim va tarbiya to'g'risida"gi Qonuni. O'RQ-595-son, 2019-yil 16-dekabr.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-maydagi PQ-4312-son qarori.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 30-oktyabrdagi PF-5863-son Farmoni.
5. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 27-maydagi 434-son qarori.
6. "Ilk qadam" maktabgacha ta'lim tashkilotining davlat o'quv dasturi. – T., 2018.
7. Ishmuhamedov R., Abduqodirov A., Pardayev A. Ta'limda innovatsion texnologiyalar. – T.: Iste'dod, 2008.
8. Qodirova F.R., Toshpo'latova Sh.Q., Kayumova N.M., A'zamova M.N. Maktabgacha pedagogika. – T.: Tafakkur, 2019.
9. Tolipov O'.Q., Usmonbayeva M. Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari. – T.: Fan, 2006.
10. Yo'ldoshev J.G', Usmonov S.A. Ilg'or pedagogik texnologiyalar. – T.: O'qituvchi, 2004.
11. Николаева С.Н. Методика экологического воспитания дошкольников. – М.: Академия, 1999.
12. Николаева С.Н. Юный эколог: Программа экологического воспитания в детском саду. – М.: Мозаика-Синтез, 2010.
13. Рыжова Н.А. Экологическое образование в детском саду. – М.: Карапуз, 2001.
14. Bronfenbrenner U. The Ecology of Human Development: Experiments by Nature and Design. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1979.
15. Chawla L. Childhood Experiences Associated with Care for the Natural World Children, Youth and Environments. – 2007. – Vol. 17, No. 4. – P. 144–170.
16. Davis J. Young Children and the Environment: Early Education for Sustainability. 2nd ed. – Cambridge University Press, 2015.
17. Pramling Samuelsson I., Kaga Y. The Contribution of Early Childhood Education to a Sustainable Society. – Paris: UNESCO, 2008.